

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

واکاوی تمدن اسلامی ایرانی و عوامل رشد و افول آن در مقاطع تاریخی

(با تأکید بر دولت‌های شیعی)

رحمان سعیدی^۱

پگاه سعیدی^۲

چکیده:

علم جدید (علم مدرن) در ایران اگر به علم مشاهده‌ای و تجربی ترجمه شود، بر اساس اسناد موجود حداقل در دوره اسلامی وجود داشته است و نحوه مطالعه دانشمندان ایران اسلامی نظیر محمد ذکریای رازی، ابن سینا و بیرونی همگی نشانگر اهمیتی است که ایشان برای مشاهده و کاربرد روش‌های تجربی در علم داشته‌اند. ابوریحان بیرونی اولین کسی است که شعاع کره زمین را فقط ۱۲ میل از اندازه دقیق آن کوتاه‌تر محاسبه کرد. این نمونه و نمونه‌ها و مصادیق دیگر حاکی از آنست که سازماندهی و دانشگاه‌ها و نهادهای علمی پژوهشی در ایران قبل و بعد از اسلام محرز است. واکاوی سیرتمدن اسلامی ایرانی حاکی از آن است که در این مسیر شاهد نقاط فراز و فرودی هستیم که به اجمال می‌توان به مواردی اشاره داشت که شامل حکومت‌ها و نقاط ضعف و قوت آن‌ها است.

کلمات کلیدی: تمدن اسلامی، حکومت‌های اسلامی، علل افول حکومت‌های اسلامی، عوامل موفقیت حکومت‌های اسلامی، دوره‌های تاریخ اسلام

مقدمه

علم جدید (علم مدرن) در ایران، اگر به علم مشاهده‌ای و تجربی ترجمه شود، براساس اسناد موجود حداقل در دوره اسلامی وجود داشته است. نحوه مطالعه دانشمندان ایران اسلامی نظیر محمد ذکریای رازی، ابن سینا و بیرونی همگی نشانگر اهمیتی است که ایشان برای مشاهده و کاربرد روش‌های تجربی در علم داشته‌اند. ابوریحان بیرونی اولین کسی است که شعاع کره زمین را حساب کرد و تحقیقات امروزی نشان می‌دهد که وی فقط ۱۲ میل شعاع زمین را از اندازه دقیق آن کوتاه‌تر محاسبه کرده بود.

۱. عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی و ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی (ره)

۲. کارشناس ارشد مدیریت دولتی

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

وجود سازماندهی و دانشگاه و نهادهای علمی و پژوهشی در ایران پیش و پس از اسلام محرز است. نحوه سازماندهی نهادی دانشگاهی چون جندی شاپور و همچنین نحوه طراحی ربع رشیدی در تبریز نشان میدهد که حداقل هزاروپانصد سال گذشته (از زمان ساسانیان بدین سو) نهادهای علمی قابل قرینه یابی با دانشگاه ها و پژوهشگاه ها و انجمن های علمی امروزی در فلات ایران فعال بوده اند. آنچه امروز به عنوان دانشگاه کارآفرین مطرح است به خوبی در ربع رشیدی تبریز و در حدود هفت سده پیش در ایران تحت اشغال حاکمان مغول برقرار بوده است.

در این موضوع که در طول تاریخ علم و روش علمی از تمدنی به تمدن دیگر برحسب ترجمه یا کشورگشای و با اعزام محصل و محقق به سرزمین های دیگر منتقل شده است شکی وجود ندارد. همچنین اکنون در این موضوع که دانشمندان بزرگ ایرانی اسلامی (حداقل در مورد ابن سینا) تحت تاثیر فلسفه ارسطو بوده اند شکی وجود ندارد. رشیدالدین فضل الله همدانی پزشک و دانشمند بزرگ سده هفتم هجری (۶۴۵ تا ۷۱۸ ه.ق) که ربع رشیدی را در تبریز بنا نهاد وزیر برجسته ایلخان مغول بود. ربع رشیدی به عنوان یک نهاد آموزشی پژوهشی و رصدخانه بزرگ بود که نمونه کاملی از یک دانشگاه کارآفرین را در هفت سده ی پیش در فلات ایران به نمایش گذاشت (مهدی زارع ۱۳۹۳-۲۲۴). رشیدالدین فضل اله در کتابخانه ی ربع رشیدی هفتاد هزار کتاب (به نوشته اعلام شیعه) گراوری کرد. ولی همین وزیر دانشمند مغولان در سال ۷۱۸ ه.ق به دستور ابوسعید بهادرخان از ایلخانان مغول کشته شد و پیش از کشته شدن او فرزندش ابراهیم رانیز گردن زدند.

در صدر اسلام نیز نخستین مرکز مهم علمی در بغداد تاسیس شد. این مرکز نیز به فلسفه، ریاضیات و طبیعیات می پرداخت. بیت الحکمه (خانه دانش) در سال ۲۰۰ ه.ق (۸۱۵ میلادی) به فرمان مامون ساخته شد در این مرکز نیز کتابخانه و رصدخانه وجود داشت و به هزینه خزانه ی دولتی (بیت المال) اداره میشد.

در قرن یازدهم هجری (هفدهم میلادی) در ایران اسلامی زمان صفویه، مدرسان چهارباغ اصفهان و مدرسه خان شیراز (که اخوند ملاصدرا در آن تدریس می کرد) فعالیت گسترده ای را در زمینه علم آغاز کردند. جالب آنست که در تمام مدارس اسلامی (شیعه و سنی) کلاس درس توسط مدرس (استاد) اداره میشد و نایبی داشته (که عملاً نقش استادیار یا دانشیار کنونی را به عهده داشته است) همچنین شخص دیگری به نام معید (که دستیار آموزشی معادل کنونی

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

آنست) تمرین های کلاس را برای دانشجویان حل میکرده است. بیمارستانها نیز به عنوان یک نهاد علمی اهمیت خاص داشته است.

اشاره ای گذرا به موارد فوق حاکی از آنست که تمدن ایرانی اسلامیدر سیر تکاملی خود در طی قرون و اعصار و مقاطع مختلف تاریخی همراه با فراز و فرودی بوده است که بررسی این نقاط ضعف و قوت و اوج و حضيض و عوامل ذیمدخل در این خصوص با تاکید بر شیعه و پیروان اهل بیت موضوع و سوال اصلی در این پژوهش است.

ظرفیت تمدن سازی و پیشرفت در دین اسلام

بامراجعه به منابع تاریخی و مقایسه وضعیت جزیره العرب در دوران قبل و بعد از ظهور اسلام به وضوح مشاهده میشود که این دین الهی تحولات عظیم و تاثیرات شگرف فردی و اجتماعی رادراعراب آن روزگار ایجاد کرده است که گسترش ابعاد زمانی و مکانی آن به همراه عمق وسیعش همگی دال بر ایجاد یک تمدن جدید و درعین حال عظیم و جهانی است بعنوانشاهد مدعا در این خصوص «گوستاولوبن» شرق شناس معروف در این خصوص معتقد است:

«هراندازه بیشتر در تمدن غرب دقت کنیم و کتاب های علمی، اختراعات و صنایع ایشان رادرنظر بگیریم حقایق تازه ای برای ما روشن میشود و بخوبی درک خواهیم کرد که اعراب در قرون وسطا دانشمند و فاضل بوده اند و تاریخ سراغ ندارد که در زمانی اندک آنهمه پیشرفتی که نصیب عرب شده نصیب دیگران شده باشد» (گوستاولوبن ۱۳۷۴: ۳)

هرمان راندول هم بر این عقیده است که: «مسلمانان در قرن دهم میلادی تمدنی در اسپانیا پدید آوردند که در آن علوم از شکل عقاید مبهم درآمد و با صنایع و فنون زندگی هماهنگی یافته بود».

امام خمینی (ره) نیز بر این اعتقاد است که تمدن اسلام مقدم بر سایر تمدنهاست. همچنین شهید مطهری به نقل از برخی جامعه شناسان غربی، تمدن اسلامی را یکی از سه یا پنج تمدن مهم تمام دورانها بر شمرده است. همچنین «گوستاولوبن» در ارتباط با پایه گذار تمدن اسلامی بیان میکند:

«معجزه ی کبری محمد این بود که توانست قافله ی پراکنده عرب را گرد آورد و از این کاروان سرگردان و پریشان، ملت واحد تشکیل دهد. بدانسان که همه رادربرابر یک دین خاضع کرده و مطیع و فرمانبردار یک پیشواگرداند.

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

ما اگر بخواهیم ارزش افراد را براساس کردار و آثار نیکشان بسنجیم به طور مسلم محمد بزرگترین مرد تاریخ است.^۱

باتوجه به ظرفیت بالای تمدن سازی اسلام که اجمالا اشاره ای کوتاه به دیدگاههای مختلف دانشمندان صورت گرفت ذیلا به بررسی مقاطع تاریخی و عوامل موثر در رشد و افول تمدن اسلامی با تاکید بر تشیع خواهیم داشت:

۱- شکل گیری و ارتقاء تمدن اسلامی در عصر علوی:

بررسی برنامه های اقتصادی مدیریت علویدررشد و توسعه، پیشرفت و سازندگی و تلاش آن در زدودن چهره زشت و دردآلود فقر و بینوایی از جامعه اسلامی و پدیدآوردن جامعه ای متعادل و عاری از شکاف عمیق طبقاتی و کاستن از فاصله عمیق فقر و غنا است و این خودزمینه ساز ایجاد رفاه اجتماعی و احساس عدالتی آرامش بخش و در نتیجه انسجام، وحدت و یکپارچگی درامت اسلامی برای رشد و شکوفایی بیشتر و تولد فرهنگ و تمدن غنی اسلامی است. مدیریت علوی که بعد از وجود مبارک رسول گرامی اسلام طلیعه دار رشد و تعالی تمدن اسلامی است، برنامه های اصلاحی خود را بر ابعاد مختلف به شرح زیر ساماندهی کرد که میتوان از آنها بعنوان علل و عوامل رشد تمدن اسلامی در این مقطع تاریخی نام برد.

۲- عوامل رشد و شکوفایی تمدن اسلامی در مقطع حکومت علویدر طلیعه ظهور اسلام:

الف- پیشرفت و اصلاحات در حوزه اهداف:

امام علی (ع) چه در دوران مدیریت ظاهری و چه قبل از آن اهداف عالی حکومت در پیشبرد و اصلاحات را بر شمرده اند که در بخشهایی از نهج البلاغه مانند عهدنامه مالک اشتر به آن مقاصد و اهداف تصریح شده است.

به عنوان مثال امام علی (ع) در یکی از سخنان خویش ضمن تضرع با خداوند عرض میکند:

«بارالها تو آگاهی که هدف ما از قیام، عشق به قدرت و دستیابی به فزونی متاع دنیا نیست و تنها بدان منظور است که نشانه های دین تورا به جایی که بود برسانم و اصلاح و پیشرفت رادشهرهای تو ظاهر سازم تا بندگان ستم دیده ات در امان باشند و حدود ضایع گشته تو اقامه شود»

۱. مطالب فوق برگرفته از مقاله بررسی بنیاد تمدن اسلامی و ارزشهای آن برای پیشرفت امروز ملل مسلمان دکتر ابوالقاسم توحیدی نیا. فصلنامه تخصصی علوم انسانی اسلامی تابستان ۹۳ شماره ۱۰ است

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کیومرث اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

از بیان آن حضرت میتوان برخی اهداف اصلاحی و پیشرفت در مدیریت علوی را به شرح زیر برشمرد:

-بسترسازی و تمهیدحیات مادی و مهنوی مومنان

-تامین حقوق شهروندان و در امان ماندن غیرمومنان و تامین حیات مادی ایشان

-تامین امنیت و استیفای حقوق مردم به ویژه مظلومان

-به سامان نمودن نظام اقتصادی جهت اداره صحیح و توانمندجامعه و کشور

ب-اصلاحات درحوزه عملکرد

درفردای روزبیعت، روزشنبه نوزدهم ذی حجه ۳۵ هجری که امام(ع) برفراز منبر قرارگرفت انبوه مردم محروم و مشتاق شاهد اعلام نخستین اقدام خلیفه جدید خویش یعنی پیشرفت جامعه و کاستن رنج محرومین و مبارزه با صاحبان ثروت های بادآورده بودند وامام آنان را به چالش با دولت نوپا فرا خواند.

برنامه های مورد نظر آن حضرت عبارت بود از رفع تبعیض، رفع فقر و تامین اجتماعی محرومان و از کارافتادگان، برقراری مساوات در تقسیم بیت المال، مصادره ثروت های بادآورده و تلاش در راه عمران و آبادانی زمین.

اولین سیاست اصولی حضرت علی (ع) از بین بردن امتیازات ناروا و ظالمانه ای بود که در سایه بنیان گذاری سنت های غلط و حساب نشده خلفا در سالهای گذشته شکل گرفت و به تدریج از حد تعیین شده در دفاتر و دواوین تجاوز نموده و به صورت سلیقه ایدرآمده و موجب تاراج بیت المال و شکاف روز افزون طبقاتی شده بود. حضرت تمام آن رفتار حقوق و عطایایی که از دو خلیفه پیشین برجای مانده بود محو و باین کار دست توانگران را قطع کرد.

ایشان در آغاز بیعت فرموده بود، اکنون که چهره جامعه به عصر جاهلیت مقارن با بعثت پیامبر اکرم(ص) بازگشته و ارتجاعی شده و دوباره اشراف برگرده محرومان چیره شده اند، باید تمام اقشار و طبقات جامعه رادرهم آمیزند مخلوط شوند و غربال گردند و چونان دانه هایی که در یک دیگ جوشان زیرورو و بالاوپایین میشوند، باید آنان که به پایین کشانده شده اند صعود یابند و بالاروند و کسانی که بالاقرار گرفته اند به زیر آورده شوند.

امام درباره رفاه نسبی طبقات اجتماعی با حداقل کاسته شدن فاصله ی میان فقیران و ثروتمندان کوفه چنین می فرماید: کسی رادر کوفه نمیتوان یافت که متنعم نباشد و در رفاه به

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

سرنبرد حتی پایین‌ترین قشر مردم خوراکش از نان گندم است و سرپناه و مسکن دارد که در آن آرامش می‌گیرد و از آب فرات می‌آشامد^۱

۳- علل تحولات تمدنی

درآیاتی درقران کریم عوامل پیدایش یا زوال تمدن‌ها معرفی شده که این عوامل به شرح زیر است:

عامل یکم: قدردانی از نعمت‌ها، کفران نعمت‌ها

عامل دوم: اصلاح و تهذیب و عدالت، فساد، استکبار و ظلم

این دوگانه‌ها، یک سلسله سنت‌های الهی هستند که تحولات تمدنی را تبیین می‌کنند. یک سوی آن تکوین تمدن را توضیح می‌دهد و سوی دیگر متلاشی شدن تمدن را.

علامه جعفری (ره) برای این باور است که وجود قانون در هر پدیده‌ای دلیل وجود عنصری ثابت است که آن پدیده را به طور کلی اداره می‌کند. به عنوان مثال وقتی که ظلم و اشاعه‌ی جهل و فساد همواره مستلزم سقوط و اضمحلال تمدن‌ها باشد، روشن می‌شود که قانون به وجود آمدن و استمرار تمدن‌ها ضرورت علم، معرفت، عدالت و اصلاح در جامعه است. به این ترتیب تولد و مرگ تمدن به مثابه‌ی یک پدیده اجتماعی کلان تصادفی و بی‌قاعده نیست، بلکه از قوانین کلی و عام پیروی می‌کنند.

علامه جعفری (ره) از میان عوامل نامبرده به تحلیل مدخلیت عامل ظلم در فروپاشی و اضمحلال تمدن‌ها علاقه نشان می‌دهد و می‌نویسد: «قران کریم در آیات فراوانی علت نابودی تمدن‌ها و جوامع را ظلم (تعدی) معرفی کرده است.»

«و چه بسیار شهرها که مردم آنرا به هلاکت رساندیم در حالیکه به خواب شبانگاهی رفته‌اند. یانیمروز غنوده بودند، عذاب ما به آنها رسید و هنگامی که عذاب ما بر آنان آمد سخن‌شان جز این نبود که گفتند راستی که ما ستمکار بودیم» (اعراف آیه ۴ و ۵) یاد آیه ۴۵ سوره حج خداوند می‌فرماید: و چه بسا مردم شهرها را که ستمکار بودند هلاکشان کردیم و نیک آن شهرها سقف‌هایشان فروریخته است و چه بسیار چاه‌های متروک و کوشک‌های افراشته را و خداوند شهری را مثال زده است که امن و امان بود و روزی اش از هرسو فراوان می‌رسید پس ساکنانش نعمت‌های خدا را ناسپاسی کردند و خداهم به سزای آنچه انجام می‌دادند طعم گرسنگی و هراس را به مردم آن چشاندید و به یقین فرستاده‌ای از خودشان برایشان آمد اما او را تکذیب کردند پس

۱. فصلنامه تخصصی علوم انسانی اسلامی تابستان ۹۳ صفحه ۲۵۷ مقاله الگوی پیشرفت در عصر مدیریت علوی دکتر رجب اکبرزاده.

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

درحالی که ظالم بودند آنان را عذاب فراگرفت (نحل آیه ۱۱۳-۱۱۲) البته استاد علامه جعفری می‌افزاید که ظلم معنای وسیعی دارد و منحصر در برخی مصادیق متداول نیست براین اساس مخالفت باندای وجدان، ایجاد خفقان اجتماعی، ایجاد تضادهای مصنوعی در مردم برای عرضه کالا هیا تفکرات بی ارزش، قراردادن خود در معرض مدیریت سیاسی جامعه بدون تسلط برهوس، پایمال کردن قدرتی که بتواند زندگی مادی و معنوی مردم را بهبود ببخشد، همگی از موارد و مصادیق ظلم هستند.

عامل سوم: اعتلای تمدن، روحیه خطرپذیری است تن دادن به مخاطرات و فرو غلتیدن به عرصه چالش‌ها و دشواریها به عنوان یکی از شروط قطعی و لازم برای ساختن و پرداختن تمدن است.

عامل چهارم: پدید آمدن نخبگان و نوابغ فکری. تصریح به مداخلیت این عامل در شکل‌گیری تمدن نشان می‌دهد که بحث وجود نخبگان از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است. آنچه موجب بروز تمدن در یک جامعه و در دوران خاص می‌باشد به اضافه‌ی مساعدت محیط زیست که فقط زمینه را می‌تواند برای به دست آمدن تمدن آماده بسازد ظهور نوابغی که دارای اندیشه‌ها و تلاش‌های مثبت بوده باشد و مسئله بروز احتیاجات حیاتی که موجب گسترش معلومات و توسعه روابط با طبیعت و انسانهای دیگر است نیز بسیار اهمیت دارد^۱

۴- در مورد تمدن اسلامی: دیدگاههای مختلفی وجود دارد. عده‌ای اصلاً قائل به تمدن اسلامی نیستند و عده‌ای دیگر به تمدن مسلمانان معتقدند و گروهی آنرا تمدن حداقلی میدانند نگارندگان نیز مانند آقای دکتر محمد صادق کوشکی (فصلنامه علوم انسانی اسلامی شماره ۱۱ و ۱۲ پاییز و زمستان ۱۳۹۳ صفحه ۱۳۶) معتقدند: تمدن اسلامی را حکومت ده ساله پیامبر اعظم (ص) و حکومت چهار سال و چند ماهه حضرت امیر علی (ع) میدانم و باتوجه به ضوابطی که در بالا از آیات شریفه قران کریم ذکر شد، زندگی ائمه اطهار شیعه را مولفه‌های اساسی تحول تمدنی اسلامی تلقی می‌نمایم زیرا داعیه‌ی پیامبر اسلام (ع) و حضرت علی (ع) و فرزندان آن حضرت (امامان شیعه) این بوده است که می‌خواهیم مبنای جامعه فقط دین، کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) باشد درحالی که بقیه گروهها مبانی بشری را هم قبول داشتند. مثلاً شیخین معتقد به مبنای بشری برای جامعه هستند.

۱. مطالب این بخش برگرفته از تحلیل اندیشه‌های علامه تقی جعفری (ره) در مورد فراز و فرود تمدنها توسط آقای مهدی جمشیدی در مقاله ظلم و ستم قتلگاه تمدن‌ها در تاریخ فصلنامه علوم انسانی اسلامی شماره ۱۱ و ۱۲ و پاییز و زمستان ۱۳۹۳ است

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

در این دودوره کوتاه پیامبر اعظم (ص) و حضرت علی (ع) زایش های تمدنی عمیقی داشتند ثمره مدل حکومتی پیامبر (ص) که تمدن دینی مدینه النبی است بی نظیر است و مصداق دولت حداکثری با مشارکت حداکثری محسوب می شود. بیشترین مشارکت ممکن در یک نظام حکومتی در حکومت پیامبر (ص) در مدینه النبی طراحی و اجرا شد. دولتی که همه شهروندان عضو آن بودند و مصداق حدیث «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیه» به شمار می روند. این امر از لحاظ تمدنی بی نظیر است و هیچ وقت تکرار نشده است.

دوره های دیگر مانند عصر خلفا، امویان، عباسی ها، سلسله های ایرانی، عرب، عثمانی و ترک ها دوران مختلف تمدنی مسلمانان نام دارند. تمدن مسلمانان عرب، تمدن مسلمانان ایرانی، تمدن مسلمانان ترک و ....

تنها بخشی از این میراث برای ما ارزشمند و مفید است که تمدن اسلامی خالص باشد. حتی یافته های پزشکی و دستورالعمل های جزیی آن نیز به کار ما می آیند چون مبنای خالص دینی دارند. در مقابل باید با دستاوردهای بقیه بخش های تمدنی (تمدن های مسلمانان) به صورت گزینشی برخورد کنیم. بخشی از آنچه در تمدن های مسلمانان پدید آمده به جای دین، ریشه در عقاید و افکار بشری دارد و به همین دلیل می تواند حق یا باطل باشد.

۵- تمدن اسلامی ایرانی در حکومت های شیعی و مدعیان پیروی از اهل بیت (ع) در ایران: آنچه در پی خواهد آمد نگاهی اجمالی به بخشی از دولتها و خاندانهای شیعی است که در ایران در مقطعی از تاریخ حکمرانی کرده اند و در حد خود در تمدن اسلامی ایرانی داشته اند. در هر یک از این دولتها نخست به بررسی علل و عوامل رشد آنها و در ادامه به عوامل افول آنها با تاکید بر نقش آنها در تمدن اسلامی ایرانی خواهیم پرداخت.

اول: دولت علویان طبرستان

مرزهای اسلامی تا پایان قرن اول هجری از چین تا کوه های پیرنه^۱ گسترش یافته بود اما با اینهمه هنوز بخش هایی از سرزمین های مذکور، حکومت های مستقل محلی خود را حفظ کرده بودند از جمله کرانه جنوبی دریای خزر شامل طبرستان، گرگان، گیلان و دیلم بود... تا آنکه اسلام به دست داعیان شیعی در آن سامان گسترش یافت. به دنبال شکست های پیاپی قیام های شیعی و علوی در زمان عباسیان آنان به دژ های طبیعی استوار طبرستان پناه بردند تا از تعقیب و

(LOS PIRINE OS) ۱. کوه های پیرنه در جنوب غربی اروپا و در منطقه شمال اسپانیا حذفاصل میان این کشور و فرانسه قرار دارد و سر تا سر منطقه اتصالی شبه جزیره ایبری به خاک فرانسه را پوشانده است

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

آزار خلفا و حکمرانان آنها درامان باشند. تا آنکه علویان ساکن طبرستان از حسن ابن زید علوی که عالمی بزرگ و فقیهی دیندار بود دعوت و حمایت کردند. وی به سال ۲۵۰ هجری پس از پیروزی درخشان سیاسی و نظامی دولت علویان طبرستان را بنیاد نهاد و به داعی کبیر ملقب شد.

حسن از ۲۵۰ هجری تا انقراض دولت طاهریان همواره با آنان درگیر بود تا آنکه سرانجام یعقوب بن لیث صفار (پایه گذار دولت صفاری) بر محمد بن طاهر، آخرین امیر طاهری غلبه یافت و دولت آنان را منقرض کرد و حکومت علویان در سال ۳۱۶ بوسیله اسفاردیلمی پایان یافت.

الف- نقاط رشد و اثرگذار در تمدن اسلامی ایرانی

نیکوکاری، تقوا، دانش دینی و مقبولیت اجتماعی علویان به ویژه حسن بن زید سبب قیام بومی طبقه دهقانان و کشاورزان طبرستان شد که به علویان پیوستند زیرا حسن پیروان خود را به کتاب خدا، برپایی عدالت و دفاع از سنت پیامبر فرامیخواند و صاحب تالیفاتی در فقه و کلام نیز بود که کتاب الجامع فی الفقه والحجه فی الامامه از آن جمله است^۱

علویان به جز فعالیت های سازمان یافته مذهبی، در انجام امور اجتماعی و فرهنگی نیز کارنامه موفق دارند. حسن بن علی (ناصر کبیر) اولین کسی بود که در منطقه آمل مدرسه ای برای آموزش علوم دینی و غیردینی بنیاد نهاد و در کنار آن کتابخانه ای بنا کرد و موقوفات بسیاری بر آن دوقرار داد. ابن اسفندیار از دیگر فرمانروایان علوی افزون بر تدریس قضاوت، به خواسته ستمدیدگان نیز توجه می کرد و زمانی را بر تجلیل از دانشمندان و فرهیختگان و رسیدگی به بیماران و زندانیان اختصاص میداد^۲ که از جمله صفات و توصیه های شریعت است.

نقاط و عوامل افول در تمدن اسلامی ایرانی

- تفرقه و عدم انسجام بین سران و معتقدان به اسلام شیعه بطوریکه ملاحظه میشود درگیری بین صفاریان، حکمرانان علوی و سامانیان به دلیل تفرقه و عدم اتفاق است که در نهایت سبب ضعف و شکست آنها می شود.

- قدرت طلبی و انحصارگرایی که سبب رودررویی معتقدان برغم مشترکات دستورات دین و شریعت است.

۱. ابن ندیم الفهرست صفحه ۲۴۴ به نقل از دکتر سید احمد رضا خضری در کتاب تشیع در تاریخ انتشارات قم دفتر نشر و معارف چاپ اول ۱۳۹۱

صفحه ۲۳۶

۲. مرعشی تاریخ طبرستان و رویان و مازندران صفحه ۱۵۱ به نقل از دکتر خضری

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

دوم: دولت آل بویه

هنگامی که خلافت عباسی در قرن سوم و چهارم هجری دچار ضعف و انحطاط شدند امیران محلی و خاندان های حکومتگزار هر سوسر بر آوردند و داعیه استقلال و احیای امپراتوری ایران در میان بسیاری از اقوام ایرانی رواج یافت.

پیدایش حکومت آل بویه هم از این گونه بود. بویه و پسرانش پیش از ورود به خدمات لشگری در محلی نزدیک دریای مازندران هیزم کشی و ماهیگیری می کردند. در این زمان عده ای از قهرمانان و بزرگان منطقه گیل و دیلم همچون ماکان اسفار و مرداویج برخلیفه بشوریدند و به جمع سپاه پرداختند که بویه همراه پسرانش علی، حسن و احمد به خدمت لشگری درآمدند و علی و حسن به صف ماکان کاکي، فرمانده بلند پایه سپاه سامانی پیوستند و پس از اختلاف میان ماکان و مرداویجو تحولات گسترده و جنگهای زیاد کار برادران آل بویه به جایی رسید که خلیفه را زیر فرمان خود در آوردند و پس از گرفتن عناوین رکن الدوله، معزالدوله و عضدالدوله از خلیفه معزالدوله چندی پس از ورود به بغداد به سبب سو ظن به مستکفی خلیفه عباسی وی را مخلوع و کور کرده و خلیفه دیگر که فرمانبردار او بود با لقب المطیع الله را به خلافت نشانند^۱

الف: نقاط مثبت و رشد تمدن اسلامی ایرانی

دوران حکومت بویه ای ها همزمان با درخشان ترین عصر دگرگونی های همه جانبه علمی فرهنگی و اجتماعی در تاریخ اسلام یعنی سده چهارم هجری است. از این رو آن خاندان از یک سو وارث کوشش های پیشین مسلمانان و از سوی دیگر با پشتیبانی از اهل دانش و فرهنگ موجبات رشد و تعالی فزاینده علم و معرفت را فراهم آوردند و مشعل آن را فروزان تر کردند. مهم ترین اقدام حکمرانان آل بویه ای ایجاد فرصت کافی و مناسب برای آن دسته از عالمان، فقیهان و دانشمندان شیعی بود که بر اثر تنگناهای سیاسی و مشکلاتی که عباسیان و حکمرانان سنی وابسته به آنان برایشان ایجاد کرده بودند یار و ديار خود را ترک کرده و در مناطق دوردستی چون شمال افریقا و شرق ایران آواره شده بودند.

اکنون بویه ای ها، بی آنکه کانون های علمی سنیان را برهم زنند، فرصتی برابر در اختیار عالمان شیعی نهادند تا آنها نیز چون دیگران بتوانند آزادانه به تولید محصولات علمی و تربیت شاگردان خود بپردازند، به ویژه در بغداد که تا آن روز کوچک ترین مجالی برای فعالیت شیعیان وجود

۱. بنگرید به ابن مسکویه تجارب الامم جلد ۲ صفحه ۸۶ و ۸۷ به نقل از دکتر سید احمد رضا خضری در کتاب تشیع در تاریخ انتشارات

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

نداشت ولی درسایه این حمایت به بزرگترین پایگاه و حوزه علمی شیعیان تبدیل شد. آن گونه که در فاصله سالهای ۳۳۵ تا ۴۴۷ هجری به کانون اصلی تجمع عالمان، اندیشمندان و فقیهان شیعه بدل شد و زمینه را برای پرورش کسانی چون شیخ مفید (۴۳۶ ق.)، سید مرتضی علم الهدی (۴۴۹ ق.) و شیخ طوسی (۴۶۰ ق.) و خلق صدها اثر علمی فراهم ساخت. بطوریکه ملاحظه می شود عامل اصلی شکوفایی علمی که از جمله فاکتورهای مهم پیشرفت و اعتلای تمدن اسلامی ایرانی در زمان آل بویه است، رعایت عدل و انصاف و تسامح و تساهل عاری از تعصب کور برای پیشرفت های علمی هم در بین سنیان و هم در میان دانشمندان شیعی بوده است.

ب- علت افول در تمدن اسلامی در این مقطع تاریخی

بدنبال پیروزی احمد (معزالدوله) بر خلیفه مستکفی بالله و ابن شیرزاد و دیگر سرداران ترک خلیفه نخست از دارالخلافه بغداد به موصل گریخت و در موصل پس از پذیرفتن بیعت احمد و دادن القاب به وی و برادرانش سکه به نام آنها زد. اما پس از آن قدرت واقعی از دست خلفای عباسی خارج شد و به گفته صاحب مجمل التواریخ (خلیفه به فرمانی قناعت می کرد و خلفا راجز لوا و منشور فرستادن و خلعت دادن و پاسخ پادشاهان اطراف کاری نماند).

اما علت آنکه قدرت خلیفه عباسی رو به افول رفت و از اقتدارش جز ظواهری نماند آن بود که خلیفه به جای آنکه مشروعیت خود را از طریق عمل به دستورات الهی و سنت پیامبر گرامی اسلام کسب کند، از طریق ظلم و ستم به مراکز زیر سلطه خود و اتکا به زور، تامین می کرد. لاجرم چنین اقتداری نه میتواند باقی بماند و نه موجب ایجاد و گسترش تمدن اسلامی باشد و محکوم به افول و زوال است.

سوم دولت سربداران خراسان

سربداران بعنوان سلسله ای از حکمرانان شیعی هستند که از سال ۷۳۶ تا ۷۸۳ هجری در بخشی از خراسان فرمان راندند. آنان روستا زادگانی ساده دل و ستم دیده بودند که بدنبال آشفتگی اوضاع ناشی از هرج و مرج اواخر دوره ایلخانی به ظهور رسیدند و در مجموع ۱۲ نفر به حکومت منطقه ای دست یافتند که اولین آنها عبدالرزاق (۷۳۶-۷۳۸ ه.ق.) و آخرین آنها (۷۶۶-۷۸۳) خواجه علی موید بود.

الف- خصلت ها و عوامل رشد اسلامی ایرانی

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

-حمایت و طرفداری آشکار از اهل بیت: افزون بر رهبران دینی سربردار که خود را آشکارا دوستدار اهل بیت و پیروان امامان شیعه می دانستند و از اینرواست که آنان سکه به نام دوازده امام زدند و درتکریم عالمان، شاعران و فقیهان شیعه و توجه به سادات و بازماندگان خاندان رسول اکرم(ص) دریغ نورزیدند چنان که حسین بیهقی درسایه حمایت امیران سربردار رساله راحه الارواح و مونس الاشباح را درباره زندگانی امامان معصوم نگاشت.

-سربرداران نخستین حکومت ایرانی اند که انتقال قدرت را نه از طریق وراثت که طی سازوکاری مشابه انتخاب(توسط عامه و بیعت عمومی ویا به پیشنهاد افراد بانفوذ)انجام میداند تا جایی که برخی نسبت های خویشاوندی نظیر برادری و جزآن عملاً درانتقال قدرت و تعیین جانشینی نقشی نداشته واین نکته ایست که تاریخ ایران پس از اسلام تاآن روزگار بی مانند است و مسئله ایست که اکنون بعنوان دموکراسی و آزادی انتخاب از نشانه های کشورهای مترقی جهان است.

براساس آنچه گفته شد هسته اولیه دولت سربرداران از خرده مالکان و روستاییان تشکیل شده بود و به همین دلیل باید آن رادولت پیشه وران و خرده مالکان و روستاییان نامید.البته برخی از فرمانروایان سربردارمانند وجیه الدین مسعود و یحیی کرابی از فئودال های کوچک محلی بودند و تمایل داشتند که حکومت را خاندانی کنند.اما به دلیل مخالفت های پنهان و آشکار بدنه دولت دراین راه توفیقی نیافتند.فرمانروایان سربردار گاه خود را سلطان یا نایب السلطنه نامیده،نام خویش رادرخطبه آوردند وبرسکه ضرب می کردند اما باین همه به انجام تشریفات دولتی و اجرای رسوم پرمطراق درباری تمایلی نداشتند. برپایه منابع،ساده زیستی دردولت سربرداری بدان گونه بود که گاه درویشان طریقت شیخیه یا لشگریان دون پایه آزادانه وارد مجلس امیر میشدند و آشکارا برکردار و رفتاروی خرده می گرفتند ویاخواهان برکناری او می شدند^۱واین خودجلوه های بالایی درمشارکت سیاسی و نظارت براعمال حکمرانان است که نمادی از تمدن اسلامی ایرانی است و شاید نتوانمشابه آن را درهیچیک ازتمدنهای پیشرفته کنونی غرب یافت.همچنان که برخی از ویژگیهای ظاهری فرمانروایان سربردارازقبیل پوشیدن لباس همچون دیگران،وجود برابری درتقسیم غنایم جنگی،گستردن سفره برای عموم و به تراج دادن خانه امیردرهرسال نشان میدهد که لایه های زیرین جامعه وجناح افراطی سربردار که دارای تمایلات شدیدی مساوات طلبی بودند، برحکمرانان سربردار نظارت و نفوذی جدی

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

داشتند. هم‌اکنون بود که اقدامات فرمانروایان سربدار زیر فشار مردم موجب افزایش نیروی تولید در قلمرو آنان گردید. با آنکه منابع در این باره اطلاعات مختصری به دست می‌دهند اما همان روایات اندک نیز به خوبی گواه این سخن است چنان که «میرخواند» درباره یحیی کرابی هفتمین فرمانروای سربداران مینویسد: «از غایت عدل و داد ولایت او، به نهایت آبادان و معموری رسید». خواندمیر نیز درباره او گفت: «مملکتش معمور و آبادان گشت».^۱

این در حالی است که دولت‌شاه سمرقندی نیز از احیای قنات‌ها در ولایت طوس و مشهد در عهد یحیی سخن گفته است.^۲

به طوریکه ملاحظه میشود خصلت‌ها و عوامل رشد و تمدن اسلامی ایرانی در ابعاد مختلف در حکومت سربداران که یک حکومت شیعی ایرانی است، به خوبی مشهود است.

ب- خصلت‌های منفی و علل افول تمدن اسلامی ایرانی در این مقطع تاریخی

از بررسی زمینه‌های ظهور و تاریخ سیاسی سربداران چنین برمی‌آید که رهبران دینی و رجال مذهبی شیعه، زمینه و شرایط مساعد را برای اقتدار سیاسی دولتمردان این حکومت پدید آوردند. اما در این مرحله عمل انفکاک، آشکار میان رهبران مذهبی و رجال سیاسی سربدار رخ میداد. این رهبری در دو شاخه جداگانه تداوم داشت. آن‌گونه که رجال سیاسی هیچگاه به خود اجازه نمیدادند که برمسند رهبران مذهبی تکیه زنند. همچنان که رهبران مذهبی نیز به هیچ‌روبر آریکه قدرت تکیه نزدند. گویی آنان برای پرهیز از آلودگی دین به سیاست دنیا، آنرا بهامیران سربدار واگذاشتند و خود همچنان در پس پرده بر رفتار و کردار آنان نظارت می‌ورزیدند و هرگاه خطایی آشکار و رفتاری ناصواب از آنان می‌دیدند خیرخواهانه به نصیحت آنها می‌پرداخت، یا به کمک پایگاه مردمی خود به رفع آن همت می‌گماردند و یا با برانگیختن مریدان و پیروان خود بر دولتمردان می‌شوریدند و حتی جان خود را بر سر این کار می‌نهادند. همچنان که حسن جوری، عزیز مجدی و رکن الدین چنین کردند. آفت اندیشه جدایی دین از سیاست که سالها بر حوزه‌های علمیه و قضایی مذهبی جامعه حاکم بود سبب می‌شد که عملاً امکان اصلاح امور جامعه به دست سیاستمدارانی بیفتد که بیشتر به حفظ قدرت خود می‌اندیشیدند تا پیشرفت و تعالی کشور و اعتلای تمدن و سربداران هم از این قاعده مستثنی نبودند. می‌توان

۱. خواند میر حبیب السیر فی الاخبار افراد البشر ج ۳ ص ۳۳۴ به نقل از دکتر خضری ص ۳۵۹

۲. سمرقندی تذکره الشعرا ص ۲۱۳ همان منبع

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

این امر از جمله آسیب‌های مهم و موانع اصلی در پیشرفت تمدن اسلامی ایرانی در این مقطع دانست.

چهارم دولت صفویه:

ظهور دولت صفویه نقطه عطفی در تاریخ سیاسی، اجتماعی و مذهبی ایران به شمار می‌رود زیرا اولاً صفویان نخستین دولت فراگیر ملی تاریخ ایران پس از اسلام را تشکیل دادند. دوم آنکه پایه‌های اصلی دولت خود را بر بنیادهای دینی و مذهبی به ویژه مذهب تشیع نهادند. سوم آنکه از تمامی ظرفیت‌های اجتماعی و نهادهای مدنی ایران نظیر احساسات ملی و علائق صوفیانه، مشرب‌های عرفانی و گرایش‌های فکری و عقیدتی بهره بردند و از آنها برای دستیابی بر قدرت سود جستند.^۱

پایه گذار این دولت شیعی نوجوانی بنام اسماعیل است که از بازماندگان شیخ صفی‌الدین اردبیلی عارف نامی و سرسلسله طریقت صفویه است و آخرین فرد این خاندان طهماسب دوم (۱۱۴۵-۱۱۴۲ق) است که پس از ۹ پادشاه قبلی و تسلط افغانه بر ایران به حاکمیت رسید.

الف- نقاط اوج و عوامل مثبت و تمدن ساز در تمدن ایرانی در این مقطع تاریخی روزگار صفوی از نظر دانش و تمدن فرهنگ از درخشان‌ترین دوره‌های تاریخ ایران اسلام و تشیع به شمار می‌رود. جلوه‌های گوناگون این تمدن درخشان که در قالب موضوعات مختلفی چون دانش‌های عقلی و نقلی، هنر و معماری، تشکیلات و سازمانهای اداری، تجارت و بازرگانی و روابط سیاسی و بین‌المللی خودنمایی کرد در وهله نخست حاصل تشکیل نخستین دولت ملی و فراگیری بود که پس از چندین سده حاکمیت عناصر بیگانه بر ایران به ظهور رسید و در وهله دوم نتیجه حمایت‌های بی‌دریغ بیشتر حکمرانان آن دولت از عالمان، دانشمندان، هنرمندان، بازرگانان، صنعت‌گران و کلیه نخبگان ایران آن روز و نیز حاصل فضای بازی بود که صفویان برای مقابله با رقیبان سیاسی و مذهبی خود ناگزیر از ایجاد آن بودند. در چنین فضایی حتی فلسفه که به گفته نظریه پردازان غربی با مرگ ابن رشد (۵۹۴ق) در محاق فراموشی و رکود کامل قرار گرفته بود،^۲ با حمایت و پشتیبانی حکمرانان صفوی به ویژه شاه عباس اول جانی دوباره گرفت. آن سان که فیلسوفانی چون میرداماد (۱۰۴۰ق) و ملاصدرا (۱۰۵۰ق) پس از بازآفرینی و بازگویی اصول و مبانی دو مکتب

۱. دکتر خضری تشیع در تاریخ صفحه ۳۷۳

۲. سیوری ایران عصر صفوی ص ۲۱۴

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

فلسفی مشاء و اشراق دیدگاه‌های تازه و نوآوری های فکری خود را در قالب آثارشان به دست دادند.

میرداماد که نزد شاه عباس از احترام ویژه ای برخوردار بود، از این موقعیت به خوبی بهره جست و مجالس درس و بحث فلسفی را با وجود مخالفت های پیدا و پنهان قشریون برپانمود و شاگردان بسیاری در این رشته پروراند. برجسته ترین شاگرد او که افتخار دامادی اورانیز داشت ملاصدرا ی شیرازی بود که از استاد خود پیشی گرفت و مکتب تازه ای در فلسفه اسلامی بنیاد نهاد که اصول آن هم بر پرورش عقلی و هم بر تفکر شهودی به شکلی توأمان استوار شد.

در واقع ملاصدرا بن مایه های تفکر ارسطویی، نوافلاطونی و حکمت اشراق را با دیدگاه های عارفانه ابن عربی در آمیخت و آن را از صافی مکاشفات اسلامی عبور داد و مکتب و بینشی تازه در فلسفه اسلامی پدید آورد. با این همه اشکال ملاصدرا آن بود که برخلاف استادش که اندیشه های خود را در قالب رمزواره های دشواریاب بیان می کرد، وی اندیشه های فلاسفی خود را به زبان ساده و بی تکلف بیان نمود و از همین رو خشم اخباریون قشری را برانگیخت.^۱

یکی دیگر از دانش های مورد توجه دوره صفوی پزشکی بود

این دانش به سبب ارائه خدمات ملموس به رجال دولتی و عامه مردم جایگاه ارزشمندی داشت تا آنجا که صفویان در دربار خود مقامی با عنوان «حکیم باشی» پدید آوردند. حمایت صفویان از دانش های عقلی و تجربی هیچگاه آنان را از پشتیبانی از دانش های نقلی و دینی باز نداشت. از همین رو بود که دهها محدث، مفسر، مورخ و فقیه نیز در این دوره به ظهور رسیدند که شیخ بهایی، محمد تقی و محمد باقر مجلسی، ملامحسن فیض کاشانی، اسکندر بیک ترکمان و میرزا محمد معصوم، تنها شماری از آنها بودند.

صفویان همچنین از نظر هنر، معماری، شهرسازی و ایجاد راه و رباط، انقلابی بزرگ در تاریخ ایران و تمدن اسلامی پدید آوردند. در سایه حمایت صفویان بود که شهرهایی چون اردبیل، تبریز، قزوین، مشهد و اصفهان به گونه ای افتخار آمیز، آباد شدند.

در این میان اصفهان به عنوان آخرین پایتخت صفویان به موزه عظیم از آثار برجسته در معماری و انواع هنرهای تجسمی و تزیینی بدل شد. بازار عظیم اصفهان، میدان نقش جهان (امام کنونی)، مسجد جامع عباسی، مسجد شیخ لطف اله، عمارت عالی قاپو، کاخ چهلستون، عمارت هشت بهشت و ده ها اثر تاریخی دیگر در کنار هنرهایی چون نگارگری، خوشنویسی، کتاب سازی، خاتم

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی‌ام‌وسی ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

کاری، کتاب آرایی، فرش بافی، پارچه بافی، سفال سازی، فلزکاری، خاتم کاری، مرصع کاری و کنده کاری، هنر معماری و کنده کاری، هنر معماری این دوره آن گونه متعالی نمود که از آن بالقب افتخارآمیز «اوج های درخشان در هنر ایران» یاد می شود.^۱

ب- عوامل منفی افول تمدن ایرانی اسلامی در این مقطع تاریخی در مقابل افتخاراتی که در دوره صفوی از ابعاد مختلف علمی، هنری، فرهنگی، معماری در همه زمینه ها در اثر زمینه سازی شکوفایی استعدادها و توجه به اصل دانش و دانشمندپروری و نخبه گرایی ایجاد شد، عواملی هم سبب تمدن گریزی و تمدن سوزی و افول تمدن ایرانی اسلامی به شرح زیر در این مقطع مهم تاریخی جلوه گر گردید:

خوش گذرانی و عیاشی، عدم تدبیر رهبران و قدرتمندان حاکم وقت، ضعف اراده و عدم اعتماد به نفس و ترجیح هوسرانی و بوالهوسی به جای تدبیر امور و مردم گرایی از جمله آفاتی بود که در غروب دوره پر عظمت صفوی، سبب افول و از هم پاشیدگی امور گردید و این فروپاشی توسط شاه سلطان حسین که تقریباً وی را می توان آخرین حکمران صفوی قبل از طهماسب دوم دانست به وقوع پیوست. هر چند قبل از او اقدامات شاه صفوی اول (۱۰۳۸-۱۰۵۲) پس از مرگ شاه عباس، یعنی ادامه سیاست خلع ید از قزلباش در اداره امور کشور وریشه کن ساختن خاندان امام قلی خان یکی از لایق ترین فرماندهان تاریخ صفویه، اعتیاد و میگساری و هوسبازی شاه صفی دوم نیز در ایجاد این اوضاع نابسامان و زمینه سازی فروپاشی و تمدن ستیزی بی اثر نبود و واقعیت های تاریخی حاکی از آنست که هرگاه نخبگان و اداره کنندگان واقعی که برای حکمرانان خط و مشی مشخص می کردند از اطراف آنها پراکنده شدند و یا مورد غضب قرار گرفتند ما حاصل قضیه مدیریت بدون اندیشه صحیح و در نتیجه خانه خرابی برای ملت و تمدن سوزی و افول را به همراه داشته است.

خلاصه و نتیجه گیری

علم جدید (علم مدرن) در ایران اگر به علم مشاهده ای و تجربی ترجمه شود، بر اساس اسناد موجود حداقل سلامی وجود داشته است و نحوه مطالعه دانشمندان ایران اسلامی نظیر محمد ذکریای رازی، ابن سینا و بیرونی همگی نشانگر اهمیتی است که ایشان برای مشاهده و کاربرد روشهای تجربی در علم داشته اند. ابوریحان بیرونی اولین کسی است که شعاع کره زمین را فقط ۱۲ میل از اندازه دقیق آن کوتاهتر محاسبه کرد. این نمونه و نمونه ها و مصادیق دیگر حاکی

۱. آتینگها وزن و بار شاطر، اوج های درخشان هنر ایران ج ۱ صفحه ۲۲۷-۳۲۲ به نقل از دکتر خضری تشیع در تاریخ صفحه ۳۹۵-۳۹۶

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

از آنست که سازماندهی و دانشگاهها و نهادهای علمی پژوهشی در ایران قبل و بعد از اسلام محرز است.

واکاوی سیر تمدن اسلامی ایرانی حاکی از آنست که در این مسیر شاهد نقاط فرازو فرودی هستیم که به اجمال می توان به موارد زیر اشاره داشت:

اول- در عصر حکومت علوی:

پیشرفت و اصلاحات در حوزه اهداف به مفهوم بستر سازی و تمهید حیات مادی و معنوی مومنان، تامین حقوق شهروندی حتی برای افراد غیر مذهبی، تامین امنیت و حقوق مردم به ویژه مظلومان و سامان دادن نظام اقتصادی جهت اداره صحیح و توانمند جامعه و کشور و انقلاب بنیادی به تعبیر امام علی(ع) به شیوه ای که «چونان دانه هایی که در یک دیگ جوشان زیر و بالا و پایین می شوند باید آنان را که به پایین کشانده شده اند صعود یابند و بالا روند و آنان که بالا قرار گرفته اند زیر آورده شوند.»

عوامل تحولات تمدنی در این عصر:

به تعبیر قرآن کریم، عامل یکم دوگانه قردانی از نعمت ها و کفران نعمت ها، عامل دوم: اصلاح و تهذیب و عدالت و یا فساد و استکبار و ظلم- عامل سوم (اعتلای تمدن) روحیه خطر پذیری و عامل چهارم- پدید آمدن و توجه به نخبگان درواگذاری امور به آنها بر اساس معیارهای فوق که امامان شیعه آنها را منبعث از رعایت فرامین الهی و قرآن کریم و تبعیت از سنت پیامبر گرامی اسلام میدانند، حکومت های شیعی در مقاطع مختلف عواملی به شرح زیر سبب صعود و سقوط تمدنها شده است:

اول: دولت علویان طبرستان

الف- نقاط اوج و پیشرفت:

نیکوکاری، تقوا و دانش و مقبولیت اجتماعی که مبنای آن پیروی از کتاب خدا، برپایی عدالت و دفاع از سنت پیامبر(ص) قرار داده اند.

ب- نقاط افول و سقوط

تفرقه، عدم انسجام بین سران، قدرت طلبی، انحصار گرایی، خود کامگی

دوم: دولت آل بویه

الف- نقاط مثبت و رشد تمدن اسلامی ایرانی:

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

پشتیبانی از اهل دانش و فرهنگ، ایجاد زمینه جهت رشد علمی و تقویت فقیهان و دانشمندان، رعایت عدل و انصاف، تساهل و تسامح و دوری از تعصبات کوردرزمینه پیشرفت علمی

سوم: دولت سربداران

الف- عوامل رشد و اعتلای تمدن

حمایت از اهل بیت (توجه بیشتر به دستورات الهی خاندان و عترت)- انتقال قدرت از طریق انتخاب مستقیم مردم (بیعت) تا از طریق وراثت- نظارت مردم بر امور دولت، مساوات خواهی، گسترده سفره برای عموم و رسم به تاراج دادن خانه امیر که نشانه تساوی طلبی و ساده زیستی است.

ب- عوامل افول تمدن اسلامی ایرانی در این مقطع

انفکاک آشکار میان رهبران مذهبی و رهبران سیاسی و در واقع نوعی جدایی دین از سیاست و نظارت رهبران مذهبی به جای حکومت آنها که قدرت طلبی و سلطه گری سیاسیون عاملی تخریبی تلقی می شده است.

چهارم: دولت صفویه:

نقاط اوج و اعتلای تمدن:

توجه به دانشمندان و رشد دانش های عقلی و نقلی- ایجاد فضای باز سیاسی، به بازی گرفتن نخبگان و دانشمندان در امور کشور، حاصل آن اعتلای علم پزشکی، علوم نقلی، افزایش محدثان و مفسران و فقیهان و رونق هنر معماری و شهرسازی که نتیجه آن آثار بی بدیل تاریخی و فرهنگی در شهرهای مختلف به خصوص اصفهان گردیده است.

ب- عوامل منفی و افول تمدن ایرانی اسلامی

خوش گذرانی و استبداد و خودکامگی بعضی حکام در پایان دوره صفویه- عیاشی و عدم تدبیر رهبران، شیوع خرافات و ضعف اراده و عدم اعتماد بنفس و ترجیح هوسرانی به جای اندیشه ورزی در حکام و افسوسین مانند شاه سلطان حسین و شاه صفی اول و دوم- و کنار گذاشتن افراد لایق و کاردان از جمله عوامل سقوط و افول تمدن ایرانی اسلامی در عهد صفویه گردیده است.

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کیوم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

منابع

الف: کتابها

- ۱- خضری دکتر سیدرضا- تشیع در تاریخ انتشارات دفتر نشر معارف قم ۱۳۹۲
- ۲- گوستاولوبن (لوبن گستاو ۱۳۷۴) تمدن اسلام عرب ترجمه سیدهاشم حسینی کتابفروشی اسلامیة ۳- ابن ندیم الفهرست، ترجمه محمدرضا تجدد، تهران کتابخانه ابن سینا ۱۳۴۳
- ۴- تاریخ طبرستان و رویان
- ۵- ابن مسکویه تجارت القم، احمد بن علی، تجارب الاحم تهران سروش ۱۳۶۶
- ۶- واند میر، حبیب السیر اخبار افراد بشر - خواند میر، غیاث الدین - حبیب السیر اخبار افراد بشر به کوشش محمد دبیرسیاقی تهران... ۱۳۶۲
- ۷- سمرقندی، تذکره الشعرا
- ۸- سیوری، ایران عصر صفوی
- ۹- آیشنگهاورن و یاشاطر کتاب اوج های درخشان هنر ایران - جلد اول

ب: مقاله ها

- ۱- خامنه ای، حجه الاسلام محمد- فلسفه سیاست در غرب و سیاستگذاری زندگی خوب فصلنامه تخصصی مدرسه اسلامی علوم سیاسی شماره ۱، ۲ اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳
- ۲- زارع مهدی- آبخور زوال تمدن اسلامی ایرانی در قرون اخیر- فلسفه سیاست در غرب و زندگی خوب فصلنامه تخصصی مدرسه اسلامی علوم انسانی اسلامی تابستان ۱۳۹۳ شماره ۱۲ و ۱۱
- ۳- اکبرزاده دکتر رجب، الگوی ژیشرفت در عصر مدیریت علوی فصلنامه تخصصی علوم اسلامی تابستان ۱۳۹۳ شماره ۱۱، ۱۲
- ۴- توحیدی تبار دکتر ابوالقاسم، بررسی بنیاد تمدن اسلامی ۱۳۹۳ شماره ۱۱، ۱۲ - جمشیدی مهدی، ظلم و ستم قتلگاه تمدن در طول تاریخ، فصلنامه تخصصی علوم انسانی اسلامی ژانویه و زمستان ۱۳۹۳
- ۶- کوشکی، دکتر محمدصادق، جامعه تنبل تمدن ساز نمیشود، بررسی مراحل تمدن زایی اسلامی فصلنامه تخصصی علوم انسانی، اسلامی پاییز و زمستان ۱۳۹۳
- ۷- حسینی سید جواد بایسته های تمدن اسلامی در اندیشه های شهید مطهری - فصلنامه علوم انسانی و اسلامی پاییز و زمستان ۱۳۹۳

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام وی وی کیوم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

- ۸- خرمشاد محمدباقر، انقلاب اسلامی و تمدن نوین اسلامی فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ سال ششم شماره ۲۳ پاییز ۱۳۹۲
- ۱- مدرسه اسلامی علوم سیاسی-فصلنامه تخصصی شماره ۱ و ۲ اردیبهشت و خرداد ۹۳ ص ۹۳ مقاله فلسفه سیاست در غرب و سیاست گذاری زندگی خوب-حجت الاسلام محمد خامنه ای
- ۲- آبشخورهای زوال تمدن اسلامی ایرانی در قرن اخیر-مهدی زارع ص ۲۲۱ فصلنامه تخصصی علوم انسانی اسلامی تابستان ۹۳
- ۳- الگوی پیشرفت در عصر مدیریت علوی-دکتر رجب اکبرزاده ص ۲۵۳ فصلنامه تخصصی علوم اسلامی تابستان ۹۳ (یا بررسی بنیاد تمدن اسلامی و ارزشهای آن برای پیشرفت امروز ملل مسلمان-دکتر ابوالقاسم توحیدی تبار ص ۱۹۵
- ۴- سیستم های تمدن ساز، درون ساز هستند نه تابع روندها-گفتگو با حجه الاسلام حمید واسطی ص ۵۱ فصلنامه علوم انسانی اسلامی پاییز و زمستان ۹۳+ظلم و ستم، قتلگاه تمدن در طول تاریخ مهدی جمشیدی ص ۱۹۳ همان فصلنامه
- ۵- تمدن اسلامی، فرایند یا برآیند (بررسی مبانی، مراحل و لایه های تمدن زایی اسلامی گفتگو با حجت الاسلام دکتر رضایی ص ۸۷ فصلنامه علوم انسانی اسلامی پاییز و زمستان ۱۳۹۳
- ۶- جامعه‌تنبیل تمدن ساز نمی شود، بررسی مراحل تمدن زایی اسلامی گفتگو با دکتر محمد صادق کوشکی-فصلنامه علوم انسانی اسلامی پاییز و زمستان ۱۳۹۳ ص ۱۲۷
- ۷- بایسته های تمدن اسلامی در اندیشه های شهید مطهری-سید جواد حسینی-فصلنامه علوم انسانی اسلامی پاییز و زمستان ص ۱۸۳
- ۸- انقلاب اسلامی، بیداری اسلامی و تمدن نوین اسلامی فصلنامه علمی، پژوهشی راهبرد فرهنگ سال ششم شماره ۲۳ پاییز ۱۳۹-محمدباقر خرماشاد ص ۱۲۷
- ۹- کتاب تشیع در تاریخ-سیداحمد رضا خضری-دفتر نشر معارف قم، ۱۳۹۲ فصل ها و بخش های زیر:
  - امام علی و دانش و فرهنگ ص ۵۵
  - فعالیت علمی، فرهنگی امام باقر (ع) ص ۱۶۲
  - خدمات علمی و فرهنگی امام صادق (ع) ص ۱۸۰
  - میراث علمی، فرهنگی امام جواد (ع) ص ۲۰۲-میراث علمی و فرهنگی امام هادی (ع) ص ۲۰۶
  - پاسداری ایرانی از میراث معنوی شیعه (امام عسگری (ع) ص ۲۱۲

چهارمین کنفرانس الگویی اسلامی ایرانی پیشرفت

پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده

سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

-اوضاع اجتماعی، فرهنگی (علویان-طبرستان) ص ۲۳۵

-دانش و فرهنگ آل بویه ص ۲۸۱ و ۳۰۳

-سربداران خراسان ص

-اوضاع علمی فرهنگی عادل شاهیان ۴۰۳

-مرعشیان مازندران ص ۳۵۱ آل کیا درگیلان ص ۳۶۷

-دولت صفویان ص ۳۷۳

-قطب شاهیان ص ۴۰۷